



## "שינוי" במלאכות שבת וברישום רפואי בשבת

"ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש, שבת שבתון לה', כל העושה  
בו מלאכה יומת" (שמות לה, ב)

אחד הכללים היסודיים באיסורי השבת הוא "מלאכת מחשבת". כלל זה יש בו חומרא וקולא. חומרתו היא בכך שגם מעשה שנעשה באופן שאינו ישיר, כלומר גרמא, לפעמים חייבים על עשייתו בשבת, כל עוד רצונו של האדם התגשם (עיין בבא קמא ס, א בזורה ורוח מסייעתו). ברוב המקרים כלל זה הוא לקולא, ומשמעותו היא שכל מלאכה ממלאכות השבת לא נאסרה מן התורה אלא כאשר היא נעשתה באופן מלא, כצורתה המקורית והרגילה, ובאופנים אחרים אין עליה חיוב מן התורה. להרחבה על כלל זה עיינו מנחת אשר שמות (סימן ס"ג).

מקור דין זה הוא בדרשת חז"ל (עיין שבת מט, ב וביצה יג, ב) מן הסמיכות של פרשת המשכן, למצוות השבת שבפרשתנו. התורה מקדימה את מצות השבת למצוות בניית המשכן כדי ללמדנו שבנייתו אינה דוחה את השבת, כפי שכותב רש"י בשם המכילתא, אבל חז"ל הוסיפו ולמדו מכך כלל גדול במלאכות השבת, שפרטיהן נלמדו ממלאכת המשכן, שרק כאשר הן נעשות באופן שבו נעשתה מלאכה זו במשכן (וכפי שנאמר במלאכת המשכן היא נדרשת להיות "מלאכת מחשבת") חייבין עליהן, אבל באופן אחר שאין זו "מלאכת מחשבת" פטורין עליהן מן התורה.

אחד הפרטים היוצאים מכלל זה הוא דין "שינוי" או "כלאחר יד". מן התורה אין חיוב על מלאכה אם האדם עשה אותה בשינוי, ובמקרה זה האיסור יהיה רק מדרבנן.

מקור דין זה הוא במשנה בשבת (צב, א) :

"המוציא בין בימינו בין בשמאלו, בתוך חיקו או על כתיפיו - חייב, שכן משא בני קהת. כלאחר ידו, ברגלו, בפיו, ובמרפקו, באזנו, ובשערו, ובפונדתו ופיה למטה, בין פונדתו לחלוקו, ובשפת חלוקו, במנעלו, בסנדלו - פטור, שלא הוציא כדרך המוציאין".

כלומר : צורות הוצאה רגילות, שהיו במשכן במשא בני קהת – הן הצורות שחייבין עליהן בשבת, אך צורות הוצאה משונות "שלא הוציא כדרך המוציאין" אינן מחייבות כמלאכת שבת.

וכן מסכם דין זה השולחן ערוך הרב (בתחילת סימן שא) :



"כל המלאכות כולן אינן אסורין בשבת מן התורה אלא לעשותן בשבת כדרך שעושה אותן בחול, אבל אם עושה אותן בשינוי מדרך החול, שאין דרך בחול לעולם לעשותן כן, מלאכה זו פטור מן התורה, אבל אסור לעשותן כן מדברי סופרים שמא יבא לעשותה כדרכה בחול. כיצד? כגון שהוציא חפץ לאחר ידו או ברגליו או בפיו או בין אצילי ידיו או במנעלו וכל כיוצא בזה, שאינן דרך להוציא כן בחול, הרי זה פטור אבל אסור. ואוכלין שהוציאן בפיו, חייב, שזה גם כן דרך הוצאתן בחול".

המעניין הוא, שהקשר בין דין זה של "שינוי" לבין דין "מלאכת מחשבת" אינו מובן מאליו. לשם השוואה, דין אחר, שמקורו לדעת רש"י בדין מלאכת מחשבת, הוא "מלאכה שאינה צריכה לגופה", שלפי ר' שמעון (שבת צג, ב ועוד) פטורין עליה, וכך מבאר זאת רש"י: "וכל מלאכה שאינה צריכה (לגופה) אלא לסלקה מעליו - הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, דברצונו לא באה לו, ולא היה צריך לה, הלכך לאו מלאכת מחשבת היא לר' שמעון". כלומר, העובדה שעושה המלאכה אינו זקוק לעצם המלאכה האסורה בשבת אלא לתוצאה אחרת שלה, אומרת שאין זו "מלאכת מחשבת". ישנם ראשונים החולקים על רש"י, אך שיטת רש"י מבוארת על פי שיטתו במסכת ביצה (שם) כשהוא מגדיר מהי מלאכת מחשבת:

"מלאכת מחשבת, **שהיא מלאכת אומנות**, אסרה תורה, שנסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן בויקהל, והתם מלאכת מחשבת כתיב".

משום כך דעת רש"י היא שמלאכת אומנות היא רק מלאכה שנעשית לתכלית העיקרית שבה, ומלאכה שנועדה להשגת תוצאה צדדית איננה יכולה להיחשב מלאכת אומנות.

מכל מקום, בדוגמה זו החיסרון הוא **בעצם המלאכה ומטרתה**. כך גם בפטור של מתעסק, או דבר שאינו מתכוון. לעומת זאת, הפטור על שינוי אינו דומה לכך, מאחר שהמלאכה נעשית למטרה הרגילה שלה, מתוך כוונה שלימה, וההבדל אינו בצורת עשייתה: במקום לבצע את הפעולה בצורה הרגילה, האדם נוקט דרך אחרת כדי לעשותה.

בנוסף, דנו האחרונים מהו מעמדו של מעשה שנעשה בשינוי בשאר דיני התורה. אם פטור "שינוי" הוא מטעם מלאכת מחשבת, הרי שבשאר דיני התורה יהיה מעמד זהה למעשה שנעשה כדרכו ולמעשה שנעשה בשינוי, שהרי בהם לא נדרש "מלאכת מחשבת" בדווקא, אך אם זהו פטור עקרוני יותר, יתכן שהדבר ישפיע גם על יתר מצוות התורה.

ובאמת, באבן העזר (סימן קכ"ג) דנים הפוסקים האם כתיבת גט (שהוא מן התורה) כשרה בשמאל או לא. כתיבה בשמאל היא שינוי מדרך הכתיבה של רוב העולם הכותבים בימין. בשבת, זהו נחשב "שינוי". כותבים החלקת מחוקק והבית שמואל שם, שבגט אין כל חיסרון בכתיבה בשמאל, משום שרק בשבת ישנו חיסרון בכך מצד "מלאכת מחשבת", אבל בגט זהו



כתיבה גמורה. למדנו מדבריהם שני דברים. ראשית, שיסוד הפטור על שינוי בשבת הוא מצד מלאכת מחשבת. שנית, שמאחר שכך, דין זה ייחודי לשבת.

אמנם, רבים הקשו על דבריהם. האגלי טל (פתיחה אות ג') תמה שהרי מצינו דין כללי בכל איסורי אכילה שבתורה שאין חייבין עליהם אלא כדרך אכילתן והנאתן (פסחים כד, ב), הרי ששינוי בצורת האכילה וההנאה מהווה פטור! בדומה לכך הקשו האחרונים קושיות נוספות על מהלך זה, ועיין קובץ שיעורים (כתובות דף ס') שאכן הכריע שיסוד הדין של שינוי איננו מ"מלאכת מחשבת" אלא הוא עיקרון הלכתי בכל התורה שלא חייבה התורה אלא באופן שמעשה האיסור נעשה כדרכו הרגילה ותו לא. אך האגלי טל עצמו מסכים חלקית לדברי האחרונים באבן העזר, אלא שכתב לחלק בין שני סוגים של שינוי:

- א. שינוי בעצם המלאכה ואיכותה: לדוגמה, אכילה והנאה שלא כדרכה, כגון מי שכורך דבר איסור בדבר אחר כך שאכילתו אינה כדרכה. שינוי זה פוגם בעצם המעשה ואיכותו, ובאופן זה יהיה פטור מן התורה בכל איסוריה ולא רק בשבת.
- ב. שינוי בפועל בלבד: כגון כתיבה בשמאל, כאשר האדם מלמד את עצמו לכתוב בשמאל וכותב כדת וכדין, נמצא שהפעולה עצמה לא נפגמה כלל בעקבות השינוי, אלא שהאדם העושה את המעשה עשאו בדרך משונה, ואז לא יהיה פטור אלא בשבת, משום שהדבר אינו נחשב "מלאכת מחשבת", אבל בשאר דיני התורה – כמו כתיבת גט בשמאלו – הדבר נחשב לכתיבה רגילה.

על כל פנים, כלל זה של "שינוי" חורג משאר הכללים של מלאכת מחשבת גם בכך שהוא תלוי במציאות הנתונה שעשויה להשתנות, ובכל אדם לפי מצבו. למשל, בנושא הכתיבה: פוסק הרמב"ם (הלכות שבת פרק יא, יד):

"הכותב בשמאלו או לאחר ידו ברגלו בפיו ובמרפקו פטור, איטר שכתב בימינו שהיא לו כשמאל כל אדם פטור, ואם כתב בשמאלו חייב, והשולט בשתי ידיו בשה וכתב בין בימינו בין בשמאלו חייב".

מבואר מדבריו שהשאלה אם יש כאן "שינוי" או לא נקבעת על פי המציאות ולא על פי עיקרון הלכתי שמתווה מהי הדרך לעשיית המלאכה. מי שדרכו לכתוב בימין, שינוי אצלו יהיה כתיבה בשמאל; איטר יד ימינו, שינוי ייחשב לו כתיבה בימין, ומי ששולט בשתי ידיו חייב על כתיבה בשתי ידיו (מקור דברי הרמב"ם בסוגיא בשבת דף ק"ג).

משום כך, הסכמת הפוסקים היא שכתובה במחשב או בטלפון חכם, עד כמה שהיא נחשבת לכתיבה מצד עצמה (וראו להלן), מחייבת למרות שהיא נעשית בשתי הידיים, וכן מי שהתרגל לכתוב בשמאלו במחשב, חייב על כתיבה זו כרגיל.



[עוד נציין כי בכלל זה של שינוי מצינו לפעמים שלמרות שהאדם משנה במלאכה הוא חייב עליה, כמו ברור בכלי שאין דרך לברור בו (שבת עד, א ורש"י), ויש שמצינו שאפילו איסור מדרבנן אין בו, וזאת כאשר השינוי הוא גדול במיוחד, כמו מיעוד של פרי רך (כמו בננה) בידית של מזלג, שאין בו משום טוחן והדבר מותר בשבת (סימן שכ"א משנה ברורה ס"ק כה, ועיין שם אם צריך דווקא שני שינויים בכדי שהדבר ייחשב שינוי גדול)].

העובדה שמלאכה שנעשית בשינוי אינה אסורה אלא מדרבנן היא בעלת משמעות רבה בכל הנוגע למלאכות שבת הכרוכות ברפואה, וזאת מאחר שכל איסור דרבנן נדחה מפני חולה, ואפילו חולה שאין בו סכנה. ובפרט בבתי חולים, שלחלק ניכר מהפעולות שם ישנה משמעות הקרובה לפיקוח נפש.

לדוגמא, נושא הרישום הרפואי בשבת בבית החולים. אחת התקנות היסודיות בהתנהלות בתי החולים היא רישום מדוקדק של כל סדר הטיפול בחולה, תוצאות הבדיקות שנעשו לו, והתרופות אותן קיבל. קשה להפריז במשמעות הקריטית שיש לתיעוד זה. רופאים שומרי שבת שאלו מזה רבות בשנים כיצד לבצע רישום כזה. ישנם מקומות שעושים זאת על ידי נכרי, אך לא בכל מקום הדבר מתאפשר. הפוסקים עסקו במגוון דרכים למניעת איסור תורה, בין היתר כתיבה על ידי דיו נמחק (כאשר התיעוד ישוחרר במוצאי השבת) וכדומה. בימינו, הרישום הוחלף ברישום במחשב. יצויין, כי במפתיע, יתכן שרישום במחשב הנו קל יותר מרישום בעט על הדף, מאחר שיש הסוברים שאין בדבר איסור תורה מצד הפעלת המחשב הכרוכה ברישום, וכן מצד איסור הכתיבה עצמו, מצד שיתכן שכתב זה נחשב כתב שאינו מתקיים (לא נאריך בכך כאן, כמובן). כפי שראינו, כתיבה בשמאל אינה מספיקה בכדי להיחשב כתיבה בשינוי כשמדובר על כתיבה במחשב. אם כן מתעוררת השאלה כיצד ניתן לכתוב בשינוי במחשב?

רבינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א, במכתבו לידידנו הרב ד"ר ארי וינטראוב, כתב:

"מכיון שבבית חולים בו הוא עובד המיחשוב תופס את מקום הכתיבה, ותקנת בית החולים מחייבת רישום מדוקדק על כל תרופה וכל פעולה רפואית... כבר כתבתי בכמה מקומות שאין דין פקוח נפש דרבים כדין פקוח נפש דיחיד, ואף אם ביחיד לא כל סכנה רחוקה דינה כדין פקוח נפש לדחות את השבת, כאשר מדובר בבית חולים ברור שיש חשיבות וצורך ברור ונחוץ לרשום כל פעולה רפואית ותרופתית, כי ברבות הימים ברור שהעדר רישום מדויק יביא למות שהיה אפשרי למנוע, ולפיכך יש למלא את ההוראות בדייקנות. אך מכיון שמדובר בפקוח נפש על צד הרחוק, ולפעמים על צד רחוק ביותר, יש להתרגל להקליד במחשב על ידי שינוי כדי להמלט מחשש איסור דאורייתא. **וכל שינוי שיש בה כדי להכביד במדה מסויימת על השגת התוצאה** דינו כלאחר יד ואין בו אלא איסור דרבנן. ולגבי הקלדה במחשב, השימוש בפרק אמצעי של האצבע ולא בקצהו



הוי שינוי. השימוש באצבעון על קצות האצבעות דינו כשינוי, וכן כל כיוצא בזה. וכל רופא ואחות ירא שמים יקפידו להקליד רק בשינוי כדי להמלט מאיסור דאורייתא. ובחשש איסור דרבנן יש להקל טפי בצד רחוק של פקוח נפש, ולא נתפנית לאריכות דברים".

למדנו מדבריו שני עקרונות.

ראשית, סוג הוראות הנהוגות בבית חולים שיסודן בחשש פיקוח נפש, אפילו אם הוא רחוק, דוחות איסורים מדרבנן באופן גורף (כמובן שבכדי לדעת אלו הנחיות בכלל זה יש לשאול חכם בכל מקרה).

שנית, הרב וייס שליט"א מגדיר בדבריו באופן מדוייק מהו "שינוי". לשיטתו, המושג שינוי כולל כל דבר שיש בו הכבדה וקושי על הפעולה. העובדה שבני אדם נוהגים לבצע את הפעולה באופן אחר נובעת מכך שזוהי הדרך הקלה ביותר עבורם לבצע פעולה זו. כך בנשיאת חפצים, נוח יותר לשאת חפץ ביד מאשר לסחוב אותו בתוך הפה; כך בכתיבה בימין, שהיא נוחה ביותר מכתובה בשמאל עבור מי שאיננו איטר; ולכן גם הוספת אצבעון שמכביד על כתיבה שוטפת תיחשב שינוי והיא הדרך המומלצת לרישום רפואי במחשב בשבת.

לגבי השימוש בעכבר המחשב בשבת, לא מצאנו בדברי הפוסקים התייחסות, אמנם הסברה נותנת שהשימוש בו ביד שמאל נחשב שינוי, מאחר ומדובר בפעולה מדוייקת שאין דרך לעשות ביד שמאל, ובפרט שהעכבר נעשה בצורה המתאימה לשימוש ביד ימין ולא בשמאל, הן מבחינת עיצוב הזווית שלו והן מבחינת מיקום הלחצנים על גביו.